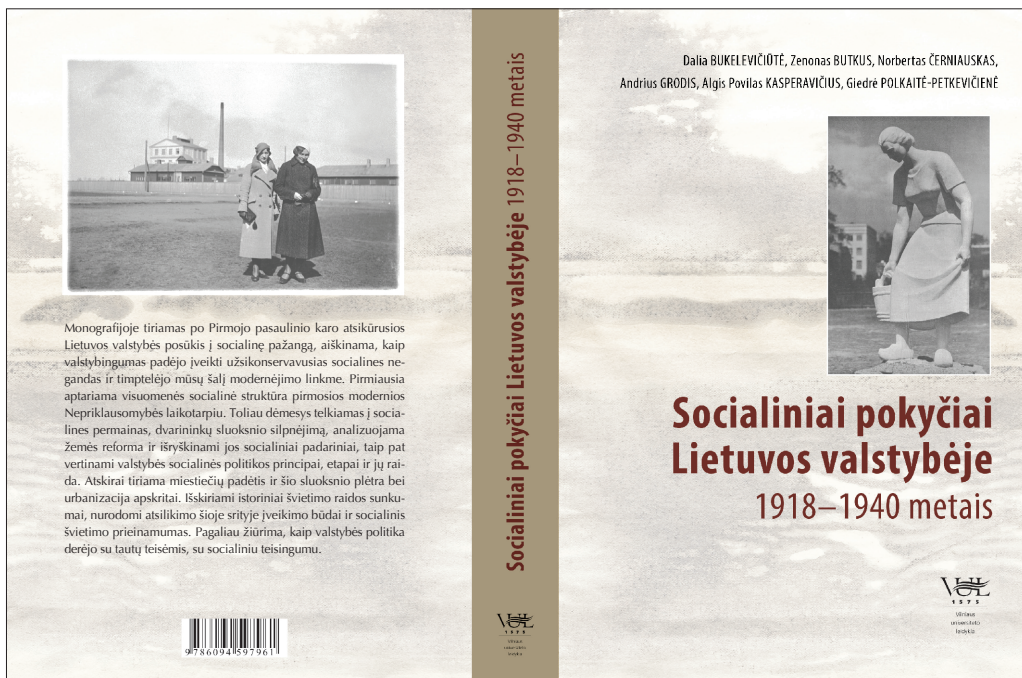

Modernioji Lietuva tarpukariu: tarp pažangos ir laimėjimų

Mindaugas Nefas

BUKELEVIČIŪTĖ, Dalia; BUTKUS, Zenonas; ČERNIAUSKAS, Norbertas; GRODIS, Andrius; KASPERAVIČIUS, Algis Povilas; POLKAITĖ-PETKEVIČIENĖ, Giedrė. *Socialiniai pokyčiai Lietuvos valstybėje 1918–1940 m.* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016. 415 p.

2018 metais švenčiame atkurtos Lietuvos valstybės šimtmetį, tad natūralu, jog šventiniame sukuryje visuomenė labiau susidomi istoriniais, su šia švente susijusiais objektais. O istorikų pareiga – padėti išnagrinėti šiuos objektus, atsakyti į klausimus ir pasistengti politinei valdžiai atskleisti tiek geruosius, tiek bloguosius pavyzdžius. Peržvelgus visuomeninį diskursą (jame aktyviai dalyvauja ir istorikai) iškyla keli istoriniai

vaizdiniai: 1) 1918 m. vasario 16-osios nutarimo su originaliais parašais suradimo ir dėl to atsiradusio didesnio nei ankstesniais metais susidomėjimo jo pasirašymo aplinkybėmis analizė; 2) siekis pabrėžti, kad 1918 m. valstybė buvo atkurta, o ne sukurta (nors visuomenė dažnai skirtumo ir nemato); 3) 1918 m. yra modernios Lietuvos kūrimosi pradžia, netgi nevangiama skambaus įvertinimo, jog 1918–1940 m. buvo šalies „klestėjimo metai“¹. Būtent dėl trečiojo vaizdinio ir kyla bene daugiausia klausimų, bet ne visuomenei, o istorikų bendruomenei. Ar išties yra atlikta profesionalių, pagrindžiančių šį teiginį tyrimų? Jei tuomet klestėjome, tai gal mums tiesiog reikia pasimokyti iš tarpukario ir vėl suklestėsime?

Deja, tarp tokių deklaratyvių teiginių ir istorinių tyrimų matau takoskyrą. Tenka konstatuoti, jog mūsų istoriografija pateikia gana siaurą ir primityvų tarpukario Lietuvos raidos pasakojimą. Istorijos vadovėliai, vienas kitas istorinis vaidybinis filmas arba televizijos serialo epizodai nenutolsta nuo minties, kad tarpukario Lietuva buvo šiaudinių stogų ir vieno miesto – Kauno – kraštas. O šiame krašte gyveno nuo žagrės nenutolę kaimiečiai, kurių bene vienintelis pasiekimas buvo, jog išmoko rašyti. Pasakojimą kiek pagyvina tik istorijos apie S. Dariaus ir S. Girėno skrydį bei krepšinio pergales. Natūralu, jog tai reflektuoja ir visuomenė.

Bandant ieškoti atsakymo į klausimą, kokia buvo tarpukario Lietuva, verta paanalizuoti naujausią lietuvišką istoriografiją. Juk nestokojama išsamių, kompetentingų tyrimų, tačiau dauguma jų dėmesį koncentruoja į politinės Lietuvos raidos analizę: užsienio politiką (Vilniaus ir Klaipėdos kraštų priklausomybės problemas, santykius su kaimynais), atskiras vidaus politikos problemas (dažniausiai parlamentarizmo ir autoritarizmo virsmą ir iš to kilusias pasekmes), valstybės struktūrų veiklos tyrinėjimus ir atskirų visuomenės grupių (tautinių grupių, organizacijų) tyrimus. Kaip archetipinį pavyzdį galima paminėti Lietuvos istorijos instituto leidžiamą daugiatomę Lietuvos istoriją ir jos X tomo abi dalis². Nors jose pateikiamas itin platus politinis Lietuvos istorijos kelias, tačiau nėra visuminio vaizdinio (arba jis nėra akcentuojamas), kaip per beveik 22 metus pasikeitė Lietuva.

Šiame kontekste įdomi ir vertinga 2016 m. pabaigoje pasirodžiusi itin gausaus istorikų kolektyvo monografija apie socialinę tarpukario Lietuvos (1918–1940 m.) politiką. Net šešių Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto autorių kolektyvas mėgino analizuoti ne pavienius tarpukario Lietuvos socialinės raidos epizodus, bet stengėsi pateikti platų ir detalų modernios Lietuvos tapimo kelią – nagrinėjo ne politinę jos istoriją, bet visuomenės pažangą, nulemtą vykdomos valstybės politikos. Manychiau, kad moderni valstybė yra neatsiejama nuo nuolatinės pažangos ir išskirtinių laimėjimų, todėl ir monografijos tyrinėtojai siekia surasti šį sėkmingą tarpukario valstybės receptą.

¹ *Istorija* [interaktyvus], [žiūrėta 2018 02 01]. Prieiga per internetą: <<http://www.lietuva.lt/100/lt/pazink-lietuva/istorija>>.

² *Lietuvos istorija. Nepriklausomybė (1918–1940 m.). X tomas, I dalis*. Vilnius: Baltos lankos, 2013; *Lietuvos istorija. Nepriklausomybė (1918–1940 m.). X tomas, II dalis*. Vilnius: LII leidykla, 2015.

Tokia autorių gausa, viena vertus, nuteikia, jog kiekvienas bendraautoris pateiks itin kompetentingą savo dalies analizę, kita vertus, verčia abejoti, ar bus sugebėta atskiras monografijas dalis sulipinti į vientisą socialinės politikos raidos vaizdinį. Ir iš tiesų skaitant kartkartėmis tenka prisiminti, jog autoriai net šeši, todėl natūralūs pasikartojimai ir kiek skirtingi pasakojimai. To buvo galima išvengti, jei autoriai būtų aiškiai įvardiję, ką jie vadina socialiniais pokyčiais, bet to nebuvo padaryta. Tad belieka tik spėlioti, kodėl analizuojama valstybės organizuota švietimo sistema, bet dėmesio nesulaukia visuomeninės organizacijos arba privačių asmenų iniciatyvos gerinti sveikatos apsaugą. Simboliška, kad šeši autoriai savo mintis ir išvalgas sutelkė šešiose dalyse. Tikrai neketinu tikrinti istorinius faktus ir ieškoti neatitikimų. Vertinant monografiją kur kas svarbiau yra įvertinti, ar pavyko jos autoriams pasiekti savo pačių išsiskeltą tikslą, ir pabandyti nusakyti, kokį tarpukario Lietuvos vaizdinį ja siekiama perteikti.

Vertėtų pastebėti, kad monografijos autoriai nepateikė daug ikonografinės medžiagos – tyrime yra vos 8 nuotraukos, tačiau visos jos įdomios, savitos, atskleidžiančios analizuojamus aspektus. Itin simboliška, kad ant viršelio puikuoju „Vandens nešėjos“ skulptūra, bylojanti apie į tarpukario Lietuvą atneštas naujoves. Tad, pratęsiant šią mintį, antrajame viršelyje galėjo būti publikuota nuotrauka su Kauno vandentiekio vamzdžiais, tokiu būdu parodant pažangą. Manau, gera mintis kiekvieną dalį pradėti nuotraukomis, vaizduojančiomis analizuojamus socialinius pokyčius, juolab jos nėra dažnai naudojamos, todėl žavi ir savotišku „naujumu“. Bet vis dėlto verta papriekaištauti istorikams, kad jie iki galo neišnaudojo iliustracijų teikiamos informacijos ir jos yra tik baltą knygos lapą praskaidrinanti fotografija. Kita vertus, galbūt autoriai nenorėjo riboti skaitytojų vaizduotės ir istorinės interpretacijos galimybes, todėl ir nepridūrė komentarų.

Tyrimas logiškai pradedamas nuo socialinės struktūros analizės pirmaisiais tarpukario Lietuvos metais. Šios dalies autoriai Zenonas Butkus ir Algis Povilas Kasperavičius daugiausia dėmesio skiria to meto Lietuvos demografinėi situacijai apibūdinti bei atskirų visuomenės dalių (valdininkų, karininkų, inteligentų, dvarininkų ir valstiečių) skaičiui ir jų veikusiai teisei bei politinei aplinkai apibrėžti. Nors patys rašo, kad tokių jos apbrėžimų jie vengia³. Na, bet bent jau jų orientyrai tikrai yra pateikiami. Tokios apibrėžtys nėra paprastos, žinant statistinių duomenų ir demografinių tyrimų menkumą. Istorikų teigimu, šiuo laikotarpiu įvyko milžiniški visuomenės ir politinės sistemos pokyčiai – buvo ne tik sukurta socialinė sistema, bet kardinaliai pakeistas administracinis personalas.

Atliekant tyrimą išsamiai aptarta žemės reformos poveikio visuomenei analizė. Nors šis klausimas mūsų istoriografijoje ne kartą analizuotas, tačiau A. P. Kasperavičius pateikia ir savitų išvalgų. Istorikas ne kartą aktyviai polemizuoja su žemės reformą jau anksčiau nagrinėjusiais G. Vaskela, D. Mačiuliu ir Z. Norkumi. Pavyzdžiui, jis nėra linkęs pritariti, jog dvarininkų įtaka žemės ūkio sistemoje įgyvendinus reformą buvo tokia menka. Anaiptol, 1940 m. vykusios sovietinės okupacijos akivaizdoje buvo nacionalizuota net

³ *Socialiniai pokyčiai Lietuvos valstybėje 1918–1940 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, p. 26.

91,4 tūkst. ha žemės⁴, o tai byloja apie per visą I Lietuvos Respublikos laikotarpį išlikusį gana gyvybingą dvarą. Nors šioje dalyje esminių istoriografijos naujovių nepateikiama, tačiau įdomu tai, kad žemės reforma analizuojama bendrame valstybės ekonominės pažangos kontekste. Tokiu būdu parodoma to meto politinės valdžios siekiai pertvarkyti visuomenę, imantis agrarinių reformų, kitaip tariant, žmonėms buvo duota meškerė ir masalas, o žuvį jie turėjo susižvejoti patys.

Trečiojoje monografijos dalyje Andrius Grodis analizuoja kooperacijos idėją Lietuvoje. Anot istoriko, būtent aktyviai Lietuvos politinės valdžios politiškai ir ekonomiškai remiami kooperatyvai buvo viena iš svarbiausių tarpukario Lietuvos ekonominės pažangos priešasčių. Žinoma, kalbama apie žemės ūkio kooperaciją, tačiau, kaip pabrėžia ir autorius, buvo puoselėti planai ateityje jos principus pritaikyti ir ne žemės ūkio pramonei. Reikia pagirti autorių, nes jis ne tik nepasiklydo tarp daugybės ekonominių rodiklių, bet ir įsigilino į žemės ūkio vingrybes, pavyzdžiui, bekonams auginti tinkamiausias kiaulių veisles (A. Grodžio teigimu, kad tai buvo „Didieji Jorkšyrai“⁵). Tačiau svarbiausia, jog šioje monografijos dalyje analizuojamas ir vienas ne taip senai pastebėtų moderniosios Lietuvos laimėjimų – sviesto gamyba ir jo eksportas⁶. Iki šiol šis laimėjimas nebuvo patvirtintas išsamiais duomenimis, tad tai padarė A. Grodis. 1938 m. pagal sviesto eksportą Lietuva buvo net 8 pasaulyje!⁷ Tad šių dienų politikams ir ūkininkams tai gali būti naudingas faktas, padėsiantis atsikratyti „mažos valstybės“ sindromo.

Monografijos autoriai nevengia ne tik remtis, bet ir aktyviai polemizuoti su kitais tyrinėtojais. Vienas iš tokių – Z. Norkus. Jo teiginys apie tarpukario Lietuvos urbanizacijos lygį, jog šalis buvo antimodernumo rekordininkė⁸, tikriausiai tapo vienu iš akstinių parašyti šią monografiją arba bent jau pateikti kai kuriuos jos teiginius, nes ši akademiško mintis darbe pakartota ne kartą. Monografijos autoriai švelniai nori pasakyti, kad Z. Norkus vis dėlto yra neteisus, ir modernumo tikrai netrūko, nors ir nebuvo tiek daug, kiek Vakaruose ar net kaimyninėse valstybėse. Jam neformaliai iššūkį mėtė N. Černiauskas ir G. Polkaitė-Petkevičienė, ėmęsi ieškoti miesto ir jo kultūros tarpukario Lietuvoje. Nors autoriai sutinka, jog urbanizacija buvo viena iš silpniausių grandžių Lietuvoje, tačiau pabrėžia jos nuolatinį augimą ir dėl gyventojų skaičiaus didėjimo kilusias problemas, ypač nedarbą ir gyvenamosios vietos trūkumą⁹. Svarbu, kad tyrime atsiskleidžia, jog Lietuva nebuvo totalus „bakūzių kraštas“, bet stengėsi gerinti miestietišką infrastruktūrą: įrengti kanalizaciją, vandentiekį, centrinį šildymą, plėsti viešojo susisiekimo sistemą, elektrifikuoti šalį. Ir nors, lyginant su kitomis Vakarų šalimis, pastebimas ryškus

⁴ *Socialiniai pokyčiai Lietuvos valstybėje 1918–1940 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, p. 68

⁵ Ten pat, p. 136

⁶ ČERNIAUSKAS, Norbertas. Tarpukario renesansas. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2016, Nr. 3, p. 57.

⁷ *Socialiniai pokyčiai Lietuvos valstybėje 1918–1940 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, p. 137

⁸ Ten pat, p. 15

⁹ Ten pat, p. 178.

Lietuvos atsilikimas, tačiau nevalia nuneigti, jog buvo daroma pažanga, taigi siekta eiti modernios Lietuvos keliu.

Siekiant atskleisti visuomenės intelektualinį lauką ir jo pažangą, monografijoje skirta dėmesio ir švietimo sistemos analizei. Ir nors tyrimų šia tema yra nemažai, tačiau Dalia Bukelevičiūtė švietimo problemas analizuoja bendrame socialinio tobulėjimo kontekste. Istorikė pateikia platų švietimo lauką – mokslo prieinamumą, įvairių pakopų ir specifikos ugdymo įstaigų darbo sąlygas ir kylančias problemas. Lietuvos švietimo padėtis nagrinėjama XX a. 4-ojo dešimtmečio pabaigoje atsiradusių geopolitinių aplinkybių – Klaipėdos krašto praradimo ir Vilniaus krašto atgavimo – kontekste. Nors autorė remiasi daugeliu statistinių duomenų, įvairiais šaltiniais, tačiau, mano nuomone, trūksta bendro pažangos arba švietimo laimėjimų įvertinimo, t. y. palyginimo su kitomis to meto regiono šalimis. Nemanau, jog istorikė yra teisi teigdama, kad laimėjimu reikia laikyti tai, jog Lietuva lenkė europinį vidurkį pagal studentų skaičių, tenkanti 10 tūst. gyventojų.

Tai parodo tik kiekybinį, o ne kokybinį aspektą. Tad vertinant tik siaurai pagal šį kriterijų tokios šalys kaip Vokietija, Didžioji Britanija ar Italija buvo atsilikėlės¹⁰. Žinoma, sudėtinga yra pagrįsti švietimo srities laimėjimus, tačiau tikriausiai tai buvo galima padaryti, jei būtų palyginta su kitomis regiono šalimis.

Paskutinėje, šeštojoje, knygos dalyje N. Černiauskas nagrinėja socialinės apsaugos sistemos kūrimo procesą ir siekius kurti gerovės valstybės modelį. Jam teko susidurti su savotiška problema – šios srities laimėjimų paieška. Nors autorius panaudojo daugybę ekonomikos duomenų, įvairių kriterijų ir dokumentų, siekdamas parodyti, jog valstybė darė pažangą, kurdamą socialinės apsaugos sistemą nuo nulio, tačiau jam teko „kapitu liuoti“ konstatuojant, kad socialinės apsaugos sistema tarpukario pabaigoje funkcionavo tik minimaliai¹¹. Taigi istoriko paieškos buvo bevaisės? Kiekvienas kelias turi savo atsakymą, šiuo atveju jis atskleidė ir tikras tarpukario ydas.

Taigi šešių istorikų šešių dalių veikalas, kuriuo buvo siekta išsiaiškinti, kaip valstybingumas padėjo modernėti tarpukario Lietuvos visuomenei, gali būti vertintinas ir kaip tarpukario Lietuvos laimėjimų ieškojimas. Ir tai yra labai svarbu. Nes jei mes 1918 m. vasario 16-osios Lietuvai klijuojame modernios valstybės etiketę, tai tam turime pateikti konkrečių įrodymų. O to daugelyje istoriografinių pozicijų trūksta. Ir nors šioje monografijoje taip pat neišvengta netolygumų, menkai argumentuota pažanga, vis dėlto manyčiau, kad pasiektas svarbus dalykas – autoriai pateikė kūrusios, veikusios ir siekusios tobulėti Lietuvos valstybės ir jos visuomenės vaizdinį. Per du dešimtmečius Lietuvos socialinis vaizdinys pasikeitė kardinaliai, dar svarbiau, kad pokyčiai buvo teigiami. Šią socialinę, ekonominę ir intelektualinę pažangą nutraukė sovietų okupacija – Lietuvoje pusę amžiaus truko regresas.

¹⁰ *Diagrama. Studentų skaičius 10 tūkst. gyventojų* [interaktyvus], [žiūrėta 2018 02 26]. Prieiga per internetą: <http://www.xn--altiniai-4wb.info/files/istorija/ih00/Diagrama_student%C5%B3_ska%C4%8Dius.IH3006C.JPG>.

¹¹ Ten pat, p. 369.

Tad ar autoriams pavyko pasiekti išsikeltą tikslą – išsiaiškinti, kaip valstybingumas padėjo įveikti socialines negandas bei pastūmėti šalį modernumo link? Taip, tikslas pasiektas. Lietuva žengė modernumo link, ne taip greitai, kaip norėjosi to meto visuomenei, bet žengė. Taigi, ant monografijos viršelio pavaizduota „Vandens nešėja“, avinti klumpėmis, neatsitiktinai stovėjo šalia „Kauno vandenų“, tarsi priminimas, kaip gyventa, ir paskatinimas modernizuotis. Belieka tikėtis, kad šešių autorių darbas pasieks skaitytojus ir suteiks platesnę, kokybiškesnę ir modernesnę tarpukario Lietuvos ir jos visuomenės gyvenimo vaizdinį.